

نوع مقاله : پژوهشی

باستان موسیقی‌شناسی دوره ساسانی: «مطالعه موردی نقشمایه نوازندگان با استناد به ظروف فلزی»

مجید ساریخانی^{۱*}، داود شاولی^۲

چکیده

تمدن ایران در دوره‌ی ساسانی، از جهات بسیاری به اوج شکوفایی و رونق خود رسید و هنر این دوره نسبت به ادوار دیگر ایران باستان دارای ارزش و اهمیت ویژه‌ای است. یکی از این هنرها، موسیقی است که بر اساس یافته‌های باستان‌شناختی قابل بررسی است. این پژوهش تلاش دارد نقشمایه نوازندگان دوران ساسانی را بر ظروف فلزی بر اساس سوالات زیر مورد واکاوی قرار دهد: الف. نقشمایه نوازندگان ساسانی بر روی کدام یک از گونه‌های ظروف فلزی بیشتر دیده می‌شود و دلیل آن چیست؟ ب. ظروف فلزی دارای نقشمایه نوازندگان دوره ساسانی چگونه به شناخت موسیقی این دوران کمک می‌کنند؟ در این پژوهش ۱۴۷ ظرف فلزی متعلق به دوره‌ی ساسانی مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت به یافتن ۲۴ ظرف دارای نقشمایه نوازندگان متعلق به این دوره انجامید. روش انجام این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است و گردآوری اطلاعات بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی آثار موزه ای است. هدف پژوهش گونه شناسی ظروف فلزی دارای نقشمایه نوازندگان و تعیین انواع سازهای به کار رفته بر روی ظروف فلزی در دوران ساسانی است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که بشقاب‌ها دارای بیشترین نقوش نوازندگان است و علت آن در سطح تخت بشقاب‌ها و داشتن فضای بیشتر و یکنواخت‌تری برای به تصویر کشیدن صحنه‌ها و نمایش برخی جزئیات نسبت به گونه‌های دیگر ظروف می باشد و هدف از ساخت بشقاب‌ها بیشتر سیاسی بوده است. در میان سازهای تصویر شده، سرنا با ۷ اثر و پس از آن بربط، شیپور و موسیقار هر کدام ۶ اثر را به خود اختصاص داده‌اند.

واژگان کلیدی: ساسانیان، ظروف فلزی، نقشمایه، نوازندگان، آلات موسیقی.

ارجاع: ساریخانی، مجید؛ شاولی، داود. ۱۴۰۲. باستان موسیقی‌شناسی دوره ساسانی: «مطالعه موردی نقشمایه نوازندگان با استناد به ظروف فلزی». نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام. ۸ (۱): ۱۲۴-۱۴۵.

۱- دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

* نویسنده مسئول: sari Khanimajid@yahoo.com

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۹

مقدمه

با روی کار آمدن ساسانیان تجدید حیات ملی با شکوهی برای ایران صورت گرفت که به تبع این تجدید حیات سیاسی و اجتماعی، آثار هنری زیبایی برگرفته از روحیه‌ی نو دمیده حاکم بر قلمرو ساسانیان خلق شد، کارهای هنری که تاکنون در نوع خود پدید نیامده بود (پوپ، ۱۳۵۷: ۱۹). نقوش مندرج در آثار باستانی، معرف و بیانگر میراثی مادی و معنوی و آیینی تمام‌نمای شرایط اجتماعی و نظم حاکم بر جوامع انسانی هستند که زمینه و بستر اساسی تکوین، رشد و نمو هنر در آن محیط بوده است. انواع هنرها در دوره ساسانی دارای بلوغ چشم‌گیری بوده است که الهام‌بخش ادوار فرهنگی و هنری مابعد خود هستند (آزادبخت و طاووسی، ۱۳۹۱: ۵۷). در این پژوهش به بررسی گونه‌های مختلف ظروف فلزی دوره ساسانی، دارای نقشمایه نوازندگان پرداخته می‌شود. در واقع، نقش و نگارهای به‌جای مانده از دوره‌ی ساسانی بر روی ظروف فلزی از جمله مهم‌ترین منابع در خصوص مطالعه موسیقی، سازها و نوازندگان در این دوره هستند. مضمون این تصاویر و نقش‌مایه‌ها، حکایت از سطح تکاملی هنر موسیقی در دوران ساسانیان و ارزش و جایگاه اجتماعی نوازندگان در این دوران می‌باشد. کسب این اطلاعات از طریق بقایای نقش‌ها و تصاویر مرتبط با موسیقی و نوازندگان صورت می‌گیرد که به صورتهای مختلف بر روی گونه‌های مختلف ظروف فلزی این دوران به جا مانده است. گونه شناسی ظروف فلزی دارای نقشمایه نوازندگان و مشخص کردن بیشترین گونه‌ی مزین به نقشمایه‌های نوازندگان از اهداف و ضرورتهای این پژوهش است. برای رسیدن به این اهداف پرسش‌های اصلی این تحقیق عبارتند از: ۱- نقشمایه نوازندگان دوران ساسانی بر روی کدام یک از گونه‌های ظروف فلزی بیشتر دیده می‌شود و دلیل آن چیست؟ ۲- ظروف فلزی دارای نقشمایه نوازندگان دوره ساسانی چگونه به شناخت انواع مضامین موسیقی این دوره کمک می‌کند؟ فرض اولیه بر این است که نقش‌مایه نوازندگان دوران ساسانی بیشتر بر روی بشقاب‌ها دیده می‌شود که دلیل آن استفاده‌ی همه‌ی طبقات جامعه از این گونه ظروف بود. فرض دوم بر این است که بر اساس نقشمایه نوازندگان روی ظروف فلزی دوره ساسانی و صحنه‌های اطراف آنان، می‌توان مضمون موسیقی دوره ساسانی را در سه دسته رزمی، بزمی و مذهبی گونه شناسی کرد.

پیشینه پژوهش

- * محمدتقی مصطفوی (۱۳۳۶) پژوهشی تحت عنوان «صحنه‌هایی از رامشگران دوره ساسانی بر ظروف نقره‌ی موزه ایران باستان» انجام داده است. وی در این پژوهش رامشگران و نوازندگان دوره ساسانی منقوش بر روی ظروف نقره این دوره را که در موزه ایران باستان نگهداری می‌شوند، مورد بررسی قرار داده است.
- * راهگانی (۱۳۷۳) در پژوهشی با عنوان «تاریخ موسیقی ایران» هنر موسیقی ایران را از دوران آغازین شکل‌گیری آن در این سرزمین مورد بررسی قرار داده است.
- * عبدالرفیع حقیقت (۱۳۸۵) در کتاب خویش با عنوان «تاریخ هنرهای ملی و هنرمندان ایرانی از کهن‌ترین زمان تاریخی تا پایان دوره قاجاریه از مانی تا کمال الملک»، طی ۲۵ سال تاریخ نهضت‌های فکری ایرانیان را مورد مطالعه و بررسی قرار داده است و طی پژوهش‌های خود هنر ایرانی از قدیم‌ترین دوره تا پایان عصر قاجاریه (از مانی تا کمال الملک) و با جزئیات هنر موسیقی، تصویرگری، نقاشی، خطاطی، حجاری، خاتم‌کاری، قلم‌کاری و ... را بررسی کرده است.
- * مهرنوش فرهی (۱۳۸۸)، پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی سازهای دوره ساسانیان بر اساس نقش برجسته‌ها و نقوش روی ظروف» انجام دادند. در این پژوهش که به موسیقی ایران در دوران ساسانی (۶۵۰-۲۲۶ میلادی) می‌پردازد، سعی شده تا ضمن معرفی سازهای رایج در آن عصر، حتی‌الامکان خصوصیات ساختاری و روش نواختن و ایجاد صدا از این سازها و نیز نوع کاربرد آنها براساس تصاویر آنها در نقش برجسته‌ها و همچنین نقوش روی ظروف باقی مانده از آن دوره مورد بررسی قرارگیرد.
- * رستمی و همکاران (۱۳۹۴)، پژوهشی تحت عنوان «سازهای بادی تصویرشده برنگاره‌های دوره ساسانیان» انجام دادند.
- * رجیبی (۱۳۹۵)، مطالعه‌ای با عنوان «موسیقی در عصر ساسانیان» انجام دادند. در این پژوهش آلات موسیقی که مطابق آثار عصر ساسانیان و مسلماً در زمان خسرو پرویز وجود داشته‌اند، مورد بررسی قرار گرفته است.

* پروین و همکاران (۱۳۹۵)، مطالعه‌ای با عنوان «موسیقی در دوره ساسانی» با توجه به مدارک باستان‌شناسی انجام دادند. این تحقیق با شناسایی سازها و ابزار آلات موسیقی در دوره ساسانی با توجه به شواهد و مدارک بدست آمده از کاوش‌های باستان‌شناسانه مواد فرهنگی به جای مانده از دوره ساسانی است.

* مبینی و حق پرست (۱۳۹۷) پژوهش خود را با عنوان (بررسی نقوش سازها در ایران باستان و شناخت جایگاه و اهمیت موسیقی در آن دوران) انجام دادند.

* یکی از منابع خارجی با اهمیت در زمینه‌ی شناخت تاریخ ساسانیان و حتی موسیقی آن عصر، آثار کریستن سن است که اثر مشهور او با نام «ایران در زمان ساسانیان» ترجمه‌ی رشید یاسمی، مورد استفاده پژوهشگران قرار گرفته و در این کتاب نویسنده اشاراتی نیز به موسیقی در دوران ساسانی داشته که در این تحقیق از آنها استفاده شده است.

* ایازی، گزوانی و عسکری (۱۳۸۳)؛ در کتاب خود با عنوان «نگرشی بر پیشینه موسیقی در ایران به روایت آثار پیش از اسلام» فقط به معرفی سازهای باستانی این دوران پرداخته‌اند. این کتاب در دو بخش اصلی تدوین شده است. بخش اول به زبان فارسی و بخش دوم به زبان انگلیسی نگاشته شده است. نکته‌ای که در پژوهش‌های مذکور به آن پرداخته نشده است این است که گونه‌شناسی ظروف فلزی دوره ساسانی با نقشمایه نوازندگان و تعیین گونه‌هایی که بیشترین نقشمایه نوازندگان را دارا هستند، صورت نگرفته، که در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود.

روش پژوهش

اطلاعات حاصل از ظروف مورد مطالعه، از آثار موجود در موزه‌های داخل و خارج از کشور که در کتابها و کاتالوگها به چاپ رسیده و در این پژوهش با مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری و تعدادی نیز با بازدید مجازی از آثار موزه‌های مختلف حاصل شده است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی است. تحلیل داده‌ها در این نگارش، کیفی و متمرکز بر تبیین بخشی از نمونه‌های موردی گزینش شده است.

موسیقی در دوره ساسانی

واژه‌ی موسیقی که پیشینه استفاده از آن به اوایل دوره‌ی اسلامی و ترجمه‌ی متون یونانی به عربی برمی‌گردد، به عنوان معادل واژه‌ی موزیکا ۱ که از نام فرشتگان دانش و سرود (موزها) گرفته‌شده است تا به امروز در زبان فارسی مورداستفاده قرار گرفته است. لفظ موزیک از «موز» می‌آید که در واقع نام ایزدبانوانی است که به همراه آپولون ۲ در کوه پارس یونان زندگی می‌کردند و هر کدام از آنها در آواز و موسیقی مهارتی داشتند (معین، ۱۳۸۹: ۷۴۵). در فرهنگ‌نامه موسیقی ایران، آلات موسیقی در واقع اشیاء و ابزاری را شامل می‌شود که از تحریک آنها نغمات و صداهایی تولید می‌شود (حدادی، ۱۳۷۶: ۶). در زبان فارسی دری موسیقی‌دان را «رامشگر» و یا «خنیگر» یا «جامه‌گو» می‌خواندند. رامش و رامش کردن را خوشحالی معنا کرده‌اند و از فرایض دینی جامعه‌ی آن عصر به حساب می‌آمد. بنابراین رامشگر یعنی کسی که موجب ایجاد خوشحالی برای دیگران می‌شود. خنیگر یا هونیگر هم کسی است که نوای خوش ایجاد می‌کند (جنیدی، ۱۳۷۲: ۳۲).

عصر طلایی موسیقی ایران را می‌توان به دوران ساسانی منسوب دانست. در طی چهار قرن عصر ساسانی، موسیقی بزمی و رزمی ایران، همراه و در کنار یکدیگر، رشد نمودند. تنوع موسیقی و ساز در عصر ساسانی، رونق این هنر و حرمت و عظمت هنرمندان موسیقی را نشان می‌دهد. در زمان خسرو انوشیروان، نوازندگان و خوانندگان درجه اول، به بالاترین طبقه‌ی دربار تعلق داشتند. اصطلاح فارسی میانه برای این هنرمندان، هیناگ و هینواز بوده است. حتی گفته شده که اردشیر (بنیان‌گذار پادشاهی ساسانی) ضمن تقسیم دسته‌های درباری، ردیفی نیز به موسیقی‌دانان و رامشگران اختصاص داده بود. دسته‌ی خوانندگان و نوازندگان قرب و منزلت خاصی در دربار داشتند و گاهی بر بعضی از دسته‌های خواص نیز برتری می‌یافتند (سامی، ۱۳۸۸: ۱۷۸).

آلات موسیقی دوره ساسانی

آلات موسیقی این دوره بر اساس شاهنامه، اظهارات مورخین و آثار منقوش بر روی سنگ‌ها و ظروف شامل «عود، چنگ، بربط، تنبور، زنگ» تنبور بزرگ از مس، سنتور، کنار، وین کنار یا «چنگ ائولی»، نای، قره نی، تاس، دمبک و... می‌باشد (ایازی، الهه‌عسکری و گزوانی، ۱۳۸۳: ۶۹-۷۱). سازهای تصویر شده بر روی ظروف فلزی ساسانی شامل موارد زیر می‌باشد:

سُرنا: سُرنا یکی از رایج‌ترین سازهای بادی است که در مناطق مختلف به نام‌های گوناگون خوانده می‌شود (وجدانی، ۱۳۸۶: ۵۵۶). این ساز معمولاً در جشن و سرور متداول بود (سامی، ۱۳۸۸: ۱۸۷). این ساز در مراسم بزمی در کنار سازهایی همچون: چنگ، تنبور و بربط مشاهده می‌شود (رستمی، چیت‌ساز و منصورآبادی، ۱۳۹۴: ۷۳).

شکل ۱. نوازنده سُرنا کاسه ساسانی (Harper, 1978:78)

بربط: با تنه‌ی گلابی شکل و دسته پیوسته می‌باشد (وجدانی، ۱۳۸۶: ۱۲۸). انتهای دسته‌ی بربط کج می‌باشد (مبینی و حق‌پرست، ۱۳۹۷: ۱۱۱).

شکل ۲. نوازنده بربط بر روی کاسه نقره موزه ایران باستان (مصطفوی، ۱۳۳۶: ۱۳-۸)

تبیره: سازی است از خانواده موسیقی کوبه‌ای که پوست در ساختمانش به کار رفته است. برخی می‌گویند تبیره دهلی است که میان آن باریک و هر دو سر آن پهن می‌باشد (وجدانی، ۱۳۸۶: ۲۱۱).

شکل ۳. نوازنده تبیره (ابازی، ۱۳۸۳: ۱۰۳)

چنگ: چنگ از قدیمی‌ترین سازهای ایرانی است که بسیار خوش صدا است و آن را با انگشتان می‌نواختند (باقری و حیدری ۱۳۸۹: ۳۲).

شکل ۴. چنگ (گالپین، ۱۳۷۶: ۸۵)

بوق (شیپور): شاخ پیچدار بلندی است که داخل آن را خالی کرده و در نقطه‌ای نزدیک به نوک شاخ سوراخی برای دمیدن ایجاد شده است. به خاطر ساختار ابتدایی این ساز، به صدا درآوردن آن مشکل و همراه با تحمل فشار زیاد است (اطرای و درویشی، ۱۳۸۸: ۲۴۴).

شکل ۵. نوازندگان بوق کشیده، بشقاب ساسانی (کریستین سن، ۱۳۸۵: ۱۵)

مُشتک (مشته): نوعی ساز بادی است که از چند نی یا لوله‌های کوتاه و بلند و به هم پیوسته ساخته شده و در محفظه‌ای چهارگوش است. به علت مشابهت این ساز به مشت نیمه گشاده انسان به آن مُشتک (مشته) گفته‌اند (پورمندان، ۱۳۷۹: ۲۳).

شکل ۶. مُشتک (خالقی، ۱۳۷۶: ۲۰۸)

موسیقار: این ساز مشتمل بر سه تا نه نی کوچک می‌باشد. نی‌های این ساز در کنار هم قرار گرفته و از دو نقطه بسته می‌شوند (Fuller Maitland, 1904: 61).

شکل ۷. گلدان نقره ساسانی، گالری فریر (URL4)

چغانه: از آلات موسیقی می‌باشد که شامل دو باریکه چوب تراشیده که انتهای یک طرف آنها را به هم متصل نموده و به شکل انبر درآورده و زنگه‌ها و زنگوله‌هایی در دو سوی آن می‌بستند؛ و با باز و بستن این دو شاخه انبر زنگه‌ها و زنگوله‌ها به صدا درمی‌آمد. این ساز را در هنگام پایکوبی و متناسب با وزن رقص به حرکت درمی‌آوردند (ملاح، ۱۳۶۳: ۸۷).

شکل ۸. نوازنده‌ی چغانه (Harper, 1978: ۷۸).

دونای: دونای (دونلی یا دونی)، سازی از خانواده نی است. معمولاً نی دوتایی از چوب ساخته می‌شود. هر دو نی این ساز به موازات هم اما جدا از هم در دهان قرار می‌گیرند. از این دو نی یکی را «تر» و دیگری را «ماده» می‌گویند (سریر و وجدانی، ۱۳۸۷: ۹۲).

شکل ۹. نوازنده دونای خمیده روی یک ظرف ساسانی (نگارندگان)

تنبور: تنبور سازی است که همانند بربط از کاسه گلایی شکل و دسته تشکیل می‌شود اما بر خلاف بربط که دسته‌ی کج دارد، انتهای دسته‌ی تنبور راست و بلند است (مبینی و حق‌پرست، ۱۳۹۷: ۱۱۱).

شکل ۱۰. نوازنده تنبور بر روی یک ظرف دوره ساسانی (مصطفوی، ۱۳۳۶: ۲)

نقشمایه نوازندگان بر روی ظروف فلزی (با توجه به گونه شناسی فرم)

فلزکاری در زمان ساسانیان شکوفا شد و از رواج عمومی برخوردار گشت و فراتر از مرزهای امپراتوری رفت. نقره از فلزاتی بود که استعمال عامه داشت؛ ولی طلا و مفرغ نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت. اکثر اشیایی که از این فلزات باقی مانده در اتحاد جماهیر شوروی سابق یافت شده‌اند و غنی‌ترین مجموعه آنها در موزه ارمنستان لنینگراد محفوظ است (مشکور، ۱۳۶۷: ۸۰). معروف‌ترین اشکال این آثار فلزی عبارتند از: بشقاب بزرگ مدور، سینی مدور با لبه‌های برگشته و کوزه بیضوی با پایه بلند شیپوری شکل و گلدان گلابی‌شکل با گردن بلند نامنظم. در مورد ظروف سیمین از تکنیک خاصی استفاده می‌کردند. الواح کوچکی جداگانه گوژکاری و منبت‌کاری می‌شدند و سپس در بشقاب‌های تو گرد تعبیه می‌گشت. بر روی ظروف فلزی ساسانی اغلب مضامین و موضوعات گوناگونی به تصویر کشیده می‌شد نظیر شکارهای سلطنتی، صحنه‌های مراسم اعطاء تاج‌گذاری، ضیافت، رقص، صحنه‌هایی با ویژگی‌های مذهبی یا صحنه‌های شکار حیوانات واقعی یا حیوانات خیالی (احسانی، ۱۳۸۶: ۱۱۴).

بشقاب‌های فلزی تخت

یکی از متداول‌ترین گونه‌های ظروف فلزی عصر ساسانی بشقاب‌های مدور می‌باشند که به طور میانگین ۲۵ سانتیمتر قطر دارند. این بشقاب‌ها معمولاً یک پایه حلقوی کوتاه دارند. برخی از این بشقاب‌ها در کارگاه‌های سلطنتی در پایتخت ساخته شده‌اند. این آثار هنری طلایی و نقره‌ای، مهارت، ذوق و سلیقه هنرمندان این دوره را آشکار می‌کنند. تصاویر موجود بر روی بشقاب‌های ساسانی شامل صحنه‌های شکار شاهان، صحنه‌های مربوط به ضیافت، صحنه‌های تاج‌گذاری شاهان، محافل رقص خنیاگران و رامشگران و همچنین مراسم اعطای منصب است (همان: ۱۱۲).

بشقاب با ابعاد ۱۹/۷۰×۴ سانتی‌متر و به شماره 1963,1210.3 موجود در موزه بریتیش: این بشقاب نقره زراندود صحنه‌ای از یک محفل ضیافت و بزم شاهانه را در زیر درخت تاک بزرگی به نمایش گذاشته است. در این ظرف دو نفر نوازنده نقش شده است، نوازنده سمت راست در حال نواختن بربط و نوازنده سمت چپ در حال نواختن بوق کج می‌باشد. در مقابل شاه، تصویر زنی دیده می‌شود که نشسته و لباس چین‌داری پوشیده و دستانش را به سمت بالا آورده است (شکل ۱۱).

شکل ۱۱. بشقاب نقره ساسانی، موزه بریتیش (URL: 3)

بشقاب با ابعاد ۲۲/۱×۴/۵ سانتی‌متر و به شماره F1964.10 موجود در گالری فریر: پیش‌تر تصور می‌شد که این صحنه نشان‌دهنده جشن پیروزی دیونیزوس، خدای شراب و میگساری (یکی از اساطیر یونان) است، ولی در حقیقت این صحنه، آناهیتا را به تصویر می‌کشد که به تقلید از سبک جشن پیروزی دیونیزوس یونانی رومی اجراء شده است (Moussavi, 1964: 127-129). در بخش پایینی صحنه، پلنگی در حال نوشیدن از کوزه‌ای می‌باشد و در طرفین آن، دو نوازنده دیده می‌شود که یکی در حال نواختن تَبیره و دیگری در حال نواختن تنبور می‌باشد (شکل ۱۲). چهار سمبل حیات در صحنه‌های ظروف شامل انسان با تجسمی از بچه، حیوان با تجسمی از سگ، پلنگ، کبوتر و... آب با تجسمی از نمادهای سمبلیک مانند: مشربه و میوه، رستنی‌ها با تجسمی از گلها و میوه‌ها مشهود است (Mousavi kouhpar, 2006: 91). تُنگ آب نماد آناهیتا است که پلنگی در حال نوشیدن آب از آن می‌باشد (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۳۴). از جمله پرندگان کوچک حک شده روی این ظرف که حاوی نقش آناهیتا است کبوتر می‌باشد. در اساطیر، کبوتر با شاخهٔ زیتون در منقار، نماد صلح، اعتدال، توازن و امید و بازجستِ خوشبختی است (اسماعیل پور، ۱۳۷۷: ۲۱).

شکل ۱۲. بشقاب دوره ساسانی با نقش آناهیتا، گالری فریر (4: URL؛ ویرایش نگارندگان)

بشقاب به قطر ۲۲/۳ سانتی‌متر موجود در موزه ارمیتاژ: بر روی این بشقاب الهه‌ای نشسته بر روی حیوانی افسانه‌ای با سر اژدها و بدن شیر نمایش داده شده است. تصویر زیبایی نوازنده‌ی سُرنا که سوار بر این حیوان عجیب است، نشان‌دهنده هماهنگی و نظم دنیاست که می‌توان برداشتی نمادین از آن کرد (Marshak, 1998: 86) (شکل ۱۳). از آنجا که آب و ماهی در رابطه مستقیم با ماهیت ایزد تیشتر ۳ است می‌توان گفت هنرمند حکاک ایزد تیشتر را به نوعی نمایش داده است. ایزد تیشتر در دوره ساسانی نماد باروری، حاصلخیزی، بارانزایی و برکت بود (دادور، محسنی و میرفتاح، ۱۳۹۷: ۱۴۵).

شکل ۱۳. بشقاب ساسانی موزه ارمیتاژ (7: URL؛ ویرایش نگارندگان).

بشقاب نقره‌ای به قطر ۲۳/۷ سانتی‌متر موجود در موزه ارمیتاژ: این بشقاب محاصره‌ی یک قلعه توسط سپاه ساسانی را نمایش می‌دهد. بر روی این بشقاب تصویر چند نوازنده که به صورت دو گروه در حال نواختن شیپور می‌باشند، دیده می‌شود (شکل ۱۴).

شکل ۱۴. بشقاب ساسانی با صحنه موسیقی رزمی (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۳۳؛ ویرایش نگارندگان)

بشقاب به شماره S47 موجود در موزه ارمنستان: این بشقاب نقره‌ای مربوط به سده ۶ و ۷ م است. صحنه کف بشقاب نمایش یک مراسم مذهبی است (رضائی نیا، ۱۳۸۲: ۱۱۳). نقش کف بشقاب شاه را نشان می‌دهد که بر تخت نشسته، در یک دست گل و در دست دیگر جامی دارد. در بالای سر شاه فرشته‌ای در حال پرواز و روبروی او دو نفر نوازنده دیده می‌شود. یکی در حال نواختن چنگ و دیگری در حال دمیدن در سُرنا است. در پای تخت شاه، سه پایه‌ای برافراشته و ظرفی از آن آویخته شده است. در دو طرف سه پایه دو تُنگ (نماد آناهیتا) قرار دارد (شکل ۱۵). حضور دو تُنگ درباره تصاویر ایزدان آب و باران حاکی از آن است که این مراسم برای بزرگداشت آب برگزار می‌شده است (رضائی نیا، ۱۳۸۲: ۱۱۳).

شکل ۱۵. بشقاب ساسانی (نوازندگان در حال نواختن سُرنا و چنگ)، موزه ارمنستان (URL: 3؛ ویرایش نگارندگان)

بشقاب کوشانی - ساسانی موزه بریتیش: صحنه‌ی مرکزی بشقاب به وسیله یک خط افقی به دو قسمت تقسیم شده است. در صحنه‌ی بالای خط افقی، یک چهره سلطنتی که روی یک تخت با پایه‌هایی به شکل گریفون ۴ نشسته است. در صحنه بیرونی مردی روی یک نیمکت نشسته است. از دیگر نقوش این بشقاب یک جوان رقصنده به همراه دو نوازنده است به نحوی که یکی در حال نواختن شیپور می‌باشد و نوازنده‌ی دیگر در حال نواختن سازی است که به وضوح قابل تشخیص نیست (شکل ۱۶).

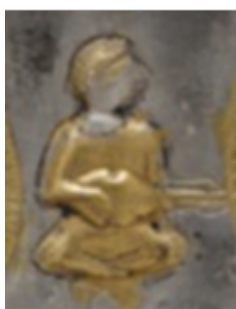
شکل ۱۶. بشقاب کوشانی - ساسانی. ابعاد ۲۴×۴ سانتی‌متر و موزه بریتیش: شماره ۱۲۴۰۹۳ (URL: 3)؛ ویرایش نگارندگان

بشقاب موزه ارمیتاژ: بر روی این بشقاب، صحنه‌های گوناگونی از قبیل تصاویر انسان به صورت انتزاعی، نیم‌تنه آهو و خرس به تصویر کشیده شده است. در مرکز صحنه، الهه‌ای سوار بر حیوانی دیده می‌شود و پشت سر حیوان و الهه تصویر یک نوازنده در حال نواختن شیپور (بوق) منحنی دیده می‌شود (شکل ۱۷). حالت دمیدن نوازنده حکایت از نوید بخشی تیشتر در اولین نماد خود برای رسیدن به فصل باران و نعمت است (لک‌پور، ۱۳۷۳: ۳۵۰).

شکل ۱۷. بشقاب با نقش نوازنده (شجاعی‌مهر، ۱۳۹۵: ۱۷۶)

بشقاب موزه متروپولیتن: در پس‌زمینه بشقاب و در میانه‌ی صحنه، فردی به چشم می‌خورد که چهارزانو بر روی زمین نشسته و در حال نواختن تُنبور می‌باشد (شکل ۱۸). اسب‌های بالدار در این صحنه، در حال نوشیدن آب از چشمه می‌باشند. در واقع کوزه نماد چشمه است (Ettinghausen, 1972: 11). اسب بالدار در اساطیر یونانی، از نسل مدوزا و پوزئیدون، خدای دریاهاست (هال، ۱۳۳۳: ۲۱).

شکل ۱۸. بشقاب ساسانی قرن ۵ و ۶، ابعاد ۲۱×۵/۲ سانتی‌متر و موزه متروپولیتن: شماره ۶۳.۱۵۲ (URL: 1)؛ ویرایش نگارندگان

بشقاب موزه ارمیتاژ: بر روی این بشقاب صحنه جشن شکار شیر توسط بهرام گور، نمایش داده شده است (بهدانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲). در این صحنه بهرام بر تختی نشسته است و اطراف او را خدمتکاران و نوازندگان احاطه کرده‌اند. در طرفین پادشاه دو خدمتکار ایستاده‌اند و زیر پای آنها دو نوازنده به تصویر کشیده شده است. نوازنده سمت راست بشقاب، در حال نواختن سُرنا و نوازنده سمت چپ صحنه در حال نواختن بربط می‌باشد (شکل ۱۹).

شکل ۱۹. بشقاب نقره‌ای ساسانی، موزه ارمیتاژ، قطر ۲۵/۸ سانتی‌متر (زمانی، ۱۳۵۵: ۱۵۶؛ ویرایش نگارندگان)

بشقاب موزه ملی فلسطین اشغالی: این بشقاب با صحنه‌های نوازندگی و موسیقی مزین شده است. در قسمت درونی این بشقاب تصویر پادشاه ساسانی در حالی که جام شرابی در دست راست خود گرفته است، دیده می‌شود. در پشت سر پادشاه و روبروی وی خدمتکارانی به صورت ایستاده به تصویر کشیده شده‌اند. در زیر پای پادشاه و در دو طرف بشقاب تصویر دو نوازنده مشاهده می‌شود که به صورت نشسته، یکی در حال نواختن بربط و دیگری در حال دمیدن در سُرنا می‌باشد (شکل ۲۰).

شکل ۲۰. بشقاب ساسانی، موزه ملی فلسطین اشغالی، قطر ۲۴ سانتی‌متر و شماره URL: 5)110.007؛ ویرایش نگارندگان

بشقاب موزه میهو: در قسمت درونی بشقاب تصویر درخت بزرگی دیده می‌شود. در پای این درخت یک پادشاه و ملکه، از یک ضیافت لذت می‌برند. بر روی درخت تصویر دو نوازنده دیده می‌شود که یکی موسیقار می‌نوازد و دیگری در حال نواختن سازی است که به دلیل ساییدگی نقش آن قابل تشخیص نیست. بر روی شاخه‌ای از این درخت خروسی دیده می‌شود که، تجسم خدایانی است که تاریکی را از بین می‌برد و در حالی که انگور می‌خورد، از درخت مراقبت می‌کند (شکل ۲۱).

شکل ۲۱. بشقاب ساسانی، موزه میهو، قطر ۲۳ سانتی‌متر (URL: 6؛ ویرایش نگارندگان)

بشقاب با قطر ۲۱/۷ سانتی‌متر و شماره S252 موجود در موزه ارمیتاژ: روی این بشقاب صحنه مربوط به شکارگاه به تصویر کشیده شده است. در مرکز این صحنه بهرام گور و آزاده سوار بر شتری نمایش داده است که پادشاه در این تصویر زه کمان را کشیده و شکار خود را هدف گرفته است. پشت سر بهرام، آزاده در حال نواختن چنگ می‌باشد (شکل ۲۲).

شکل ۲۲. بشقاب، موزه ارمیتاژ (URL: 7؛ ویرایش نگارندگان)

کاسه های فلزی

استادان فلزکاری دوره ساسانی کاسه‌های زیادی با شکل‌های گوناگون ساخته‌اند. از این دوران کاسه‌های پایه بلند یا پایه کوتاهی وجود دارد که به طرز استادانه‌ای خلق شده‌اند. کاسه‌ها معمولاً بیضی یا قایقی شکل می‌باشند و بیشتر متعلق به قرن ۶ و ۷ میلادی هستند (گانتز و پلجت، ۱۳۸۳: ۳۵).

کاسه به قطر ۱۴/۹ و شماره S271 موجود در موزه ارمیتاژ: سطح بیرونی این کاسه به صحنه‌های مختلف گیاهی، انسانی و جانوری آراسته شده است. در میان نقوش مختلف تصویری از دو زن نوازنده دیده می‌شود که در حین نواختن موسیقار و تبیره، در حال رقص نیز می‌باشند (شکل ۲۳).

شکل ۲۳. کاسه با نقش نوازندگان موزه ارمیتاژ (URL: 7؛ ویرایش نگارندگان)

کاسه نقره با ابعاد ۱۴/۳×۵/۷ سانتی‌متر موجود در گالری ساکلی: این کاسه‌ی نقره‌ای مربوط به سده هفتم میلادی می‌باشد (Harper, 1978: 74). بر روی این کاسه پنج صحنه مربوط به جشن به تصویر کشیده شده است. در صحنه اصلی مرد و زنی در یک بر تخت نشسته‌اند و حلقه‌ای در دست دارند. میان این صحنه‌ها، دو نوازنده دیده می‌شود که یک مرد در حال نواختن تبیره و یک زن به صورت ایستاده در حال نواختن چنگ می‌باشد (شکل ۲۴).

شکل ۲۴. کاسه نقره ساسانی با نقش نوازندگان (Harper, 1978: 76؛ ویرایش نگارندگان)

کاسه به قطر ۲۳ سانتی‌متر و شماره ۷۷۵۷ موجود در موزه ایران باستان: تصاویر این کاسه به پنج بخش تقسیم شده است، در کف کاسه و درون حلقه‌ی مرواریدنما نقش طاووسی با دم هلالی شکل نشان داده شده است. طاووس در ایران باستان به عنوان مرغ ناهید (آناهیتا، ایزد آب) مطرح بوده است (صباغ‌پور و شایسته‌فر، ۱۳۸۹: ۴۱). تصاویر اطراف این نقش به وسیله‌ی

یک ردیف از موتیف‌های قلبی شکل به چهار بخش تقسیم می‌گردد. درون هر کدام از این بخشها تصویر بانویی در حال نواختن آلات موسیقی همچون: موسیقار، بربط، سُرنا و چغانه دیده می‌شود (شکل ۲۵).

شکل ۲۵. کاسه با نقش نوازندگان (Harper, 1978: 77, 78; ویرایش نگارندگان).

کاسه به قطر ۲۳/۶ سانتی‌متر و شماره ۷۷۵۸ موجود در موزه ملی ایران: نقوش برجسته روی این کاسه چهار زن نوازنده را نشان می‌دهد که، یکی از آنها در حال نواختن موسیقار است. بر روی این جام تصویر زن دیگری در حال نواختن بربط مشاهده می‌شود. دو نوازنده دیگر همان جام، یکی سُرنا می‌نوازد و نوازنده‌ی دیگر در حال نواختن چغانه می‌باشد. هر کدام از این نوازندگان توسط شاخه‌ای از درخت مو به همراه خوشه‌های انگور احاطه شده است (شکل ۲۶). انگور نماد باروری آناهیتاست (serrato, 1966: 83).

شکل ۲۶. کاسه نقره ساسانی موزه ملی ایران (Farmer, 1966: 19; راهگانی، ۱۳۷۷: ۱۴۳؛ ویرایش نگارندگان).

کاسه به قطر ۲۱ سانتی‌متر و شماره ۷۷۵۹ موجود در موزه ایران باستان: به دلایلی نامعلوم کار نقوش بر روی این ظرف ناتمام مانده است. بر روی بدنه‌ی بیرونی این کاسه چهار تصویر از بانوان رامشگر دیده می‌شود. از این چهار رامشگر، دو تن از آنان در حال نواختن بربط و سُرنا می‌باشند و دو بانوی دیگر یکی طاووسی روی دست چپ و ظرف دسته‌داری در دست راست خود دارد. دیگر بانوی رامشگر در دست راست خود ظرف دانه‌ای و قرقاولی را در دست چپ خود گرفته است (مصطفوی، ۱۳۳۶: ۱۱-۱۲). وجود نقش قرقاول با نقشمایه نوازندگان روی ظرف پیوند دارد چرا که «قرقاول نر، به خاطر رقص و آوازش نماد هماهنگی کیوانی است. «شوالیه و گربران، ۱۳۸۵: ۴۳۵ و ۴۳۶».

شکل ۲۷. نوازندگان کاسه نقره موزه ایران باستان (مصطفوی، ۱۳۳۶: ۱۳-۸)

کاسه به ابعاد ۱۳/۴×۵ سانتی‌متر و شماره 1966.369 موجود در موزه کلیولند: کاسه نقره‌ای طلاکاری شده مربوط به سده ۶ تا ۸ میلادی و متعلق به دوره ساسانیان است. بر روی بدنه بیرونی این کاسه تصاویری نقش شده است که از جمله این تصاویر می‌توان به افرادی که مشغول نواختن سازهایی از جمله تَنبور، تبیره و نی دوتایی (دو نای) هستند، اشاره کرد. گرداگرد این کاسه با تصویر شاخ و برگ درخت مو به همراه خوشه‌های انگور مزین شده است (شکل ۲۸).

شکل ۲۸. کاسه نقره ساسانی با نقش نوازندگان، موزه کلیولند (2: URL؛ ویرایش نگارندگان)

کاسه پایه‌دار به ابعاد ۱۴×۶/۴ سانتی‌متر و شماره 1963.478 موجود در موزه کلیولند: روی بدنه بیرونی این ظرف تصاویر و صحنه‌های گوناگونی به چشم می‌خورد. از جمله این صحنه‌ها تصویر چهار زن برهنه می‌باشد که در دو سوی ظرف تکرار شده است و در هر سوی ظرف یکی از زنان در حال نواختن شیپور منحنی و دیگری در حال نواختن موسیقار می‌باشد. در حد فاصل تصاویر نوازندگان تصویر درخت انگور به همراه خوشه‌های انگور دیده می‌شود (شکل ۲۹).

شکل ۲۹. ظرف بیضی شکل ساسانی (2: URL؛ ویرایش نگارندگان)

کاسه بیضی شکل موجود در گالری نازلی. در مرکز اثر و درون دایره نوازنده‌ای مشغول نواختن بربط است و طاووسی در کنار آن بر روی شاخه نشسته است؛ دو پرنده‌ی آبی در زیر پای این نوازنده به صورت قرینه وجود دارند (شکل ۳۰).

شکل ۳۰. کاسه ساسانی گالری نازلی و هیرمنچ (Harper, 1978: 213؛ ویرایش نگارندگان).

ابریق‌های فلزی

ابریق‌ها یا کوزه‌های گلدانی شکل به احتمال از هنر رومی به فهرست ظروف ساسانی وارد شده‌اند. ابریق‌ها دارای بدنه گلابی شکل می‌باشند و دارای طرحی هستند که جداکننده گردن و پایه است. همچنین این اشیاء دارای دستگیره‌هایی هستند که این دستگیره هر یک به سر یک حیوان ختم می‌شود (مبینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۲).

ابریق با ارتفاع ۳۴ سانتی‌متر و قطر ۱۳ سانتی‌متر موجود در گالری فریر: بدنه‌ی این ظرف با تصویر چهار زن رامشگر تزیین شده است که در دست دو تن از این زنان آلت موسیقی قاشقک دیده می‌شود؛ و دو تن دیگر به صورت یک در میان نسبت به دو رامشگر قرار گرفته‌اند. تصویر زن دیگری در سمت چپ تصویر زن قبلی مشاهده می‌شود که قاشقک‌هایی در هر دو دست خود دارد (شکل ۳۱).

شکل ۳۱. ابریق نقره‌ای گالری ساکسر (4: URL؛ ویرایش نگارندگان).

گلدان‌های فلزی

گلدان‌ها جایگاه با ارزشی در میان ظروف نقره ساسانی دارند. گلدان‌ها دارای بدنه‌ی کروی یا گلابی شکل، کف مدور و مسطح و لبه‌ای ظریف می‌باشند (گانتر و جت، ۱۳۸۳: ۳۷). بدنه‌ی این گونه از ظروف معمولاً با فن برجسته‌کاری و چکش‌کاری از داخل تزیین شده است. بر روی این ظروف نمایش تصاویر زنان به همراه آلات موسیقی گوناگون معمول بوده است (مبینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۶).

گلدان به ارتفاع ۱۹/۳ سانتی‌متر و قطر ۱۰/۹ سانتی‌متر موجود در گالری فریر: دور تا دور لبه‌ی این گلدان، جایی که بدنه به گردن ظرف متصل می‌شود، مهره‌هایی نصب شده‌اند (Olson, 2008: 6). بر بدنه‌ی این گلدان نقره‌ای که پس زمینه تصاویر روی آن طلاکاری شده تصویر چهار زن دیده می‌شود. سه تن از زنان، آلات موسیقی از جمله، موسیقار، یک جفت قاشقک و شیپور به دست دارند و چهارمی، موی خود را در دست گرفته است (شکل ۳۲). بر روی این گلدان آناهیتا سگ کوچکی را که با ریسمانی مهار شده در دست راست خود نگاه داشته است. در دوره تاریخی، به‌خصوص دوره ساسانی نیز، نقش سگ به همراه تصاویر آناهیتا روی تعداد زیادی از ظروف این دوره به نمایش درآمده است (شهبازی‌شیران و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۴۱).

شکل ۳۲. گلدان نقره‌ای قرن ششم تا هفتم میلادی (4: URL؛ ویرایش نگارندگان)

گلدان نقره با نقش نوازندگان: بر روی این گلدان که از روسیه دست آمده تصویر چند نوازنده با ساز، روی آن حک شده است (شکل ۳۳).

شکل ۳۳. گلدان نقره مکشوفه از روسیه (ایازی: الهه‌عسکری و گزوانی، ۱۳۸۳: ۹۰).

تُنک‌های فلزی

تُنک نقره به ارتفاع ۲۶/۵ سانتی‌متر و قطر ۱۴/۲۵ سانتی‌متر و شماره ۲۵۰۰ موجود در موزه ایران باستان: بر روی بدنه‌ی این گلدان چهار بانوی رامشگر در چهار حالت گوناگون به تصویر کشیده شده است. یکی از نوازندگان، یک حلقه در دست راست و گلی در دست چپ دارد. با توجه به حالت رقص بر روی نوک پا در این تصویر، می‌توان پنداشت که این حلقه همچون قاشق‌کی بکار می‌رفته که با آن آهنگ می‌نواختند. هر یک از این زنان در میان یک طاق هلالی از خوشه‌ها و برگ‌های انگور ایستاده‌اند. در چهار سوی بالای این ظرف چهار نقش کوچک، یکی در حال بازی با طناب و یک رامشگر دیگر که دست را روی سینه گذاشته است دیده می‌شوند. دو نفر دیگر به صورت نشسته در حال نواختن تَنبور می‌باشند (شکل ۳۴).

شکل ۳۴. تنگ نقره کلاردشت (مصطفوی، ۱۳۳۶: ۲؛ گدار، ۱۳۷۷: ۲۹۱).

مضامین موسیقی دوران ساسانی با استناد به ظروف فلزی

با واکاوی ظروف فلزی منقوش به تصاویر نوازندگان، موسیقی دوره ساسانی را می‌توان در سه دسته مذهبی، رزمی و بزمی گونه‌شناسی کرد.

موسیقی مذهبی: موسیقی در برگزاری مراسم دینی و مذهبی از دوران باستان تاکنون، نقش عمده‌ای داشته و در واقع بخش جدانشدنی آداب و تشریفات مذهبی بوده است (هدایت، ۱۳۸۳: ۱۶۶). بخشی از اوستا به نام «گاتها» که به صورت منظوم نوشته شده است، در عهد باستان، در عبادتگاه‌های مذهبی و به وسیله‌ی کاهنان، با ریتم و آهنگ خاصی اجرا می‌شده است که از چگونگی آن اطلاعات دقیقی در موجود نیست. «گاث» در زبان سانسکریت به معنای خواندن شعر یا سرود با آواز. در اوستا نیز به طور مکرر سفارش شده است که گات‌ها را باید با آواز خواند و همچنین اخطار داده شده است که اگر کسی درباره گات‌ها فقط بیاندیشد یا به صدای کسی که گات را می‌خواند فقط گوش دهد و یا کسی را به خواندن آن بگمارد، نیایش او پذیرفته نمی‌شود؛ و نیز اگر کسی از خواندن گات‌ها با آواز و صوت خودداری کند، گناه بزرگی مرتکب شده است (فروغ، ۱۳۵۴: ۲۵). نقش‌مایه‌های برخی از جام‌های نقره‌ای ساسانی را موضوعات مذهبی تشکیل می‌دهد. بر این جام‌ها زنان نوازنده و رقصنده‌ای

نقش شده است که به صورت برهنه بوده یا با لباس نمایش داده شده‌اند و سازی بادی یا زهی می‌نوازند. در این ظروف، زنان به زیبایی تصویر شده‌اند و لباس‌ها و زیورآلات زیبایی بر تن دارند. همچنین حیوانات منقوش از بهترین حیوانات هستند. انگور، بهترین میوه و درخت شکوفا و سرسبز، کنایه از فرا رسیدن بهار و زندگی پر ثمر است. طرح برگ و موج رونده بر این ظروف، می‌تواند مفهوم باروری و سعادت داشته باشد. از این‌رو، تصاویر منقوش بر این ظروف را می‌توان همچون استعاره‌هایی قابل رؤیت تفسیر کرد که بیان‌کننده اندیشه‌ها و باورهای اجتماعی و آیینی ایران باستان و دین زرتشتی هستند (اخوان اقدم، ۱۳۹۱: ۲۳). مزدک روایت می‌کند که معبود او در عالم اعلا بر تخت نشسته و در پیشگاه او چهار قوه تمیز، حفظ، فهم و سرور حاضرند و امور مملکت را چهار شخص اداره می‌کنند: موبد موبدان، هیربد اکبر، اسپهبد و رامشگر (ابونیا عمران، ۱۳۸۶: ۶۳). در میان گونه‌های مختلف ظروف فلزی بررسی شده، موسیقی مذهبی بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است و از میان این ظروف تعداد ۷ بشقاب دارای صحنه‌های موسیقی مذهبی می‌باشند (جدول ۱).

موسیقی رزمی: موسیقی رزمی، یکی از انواع متداول موسیقی در فرهنگ ایران است که باوجود برخی شواهد باستان‌شناسی و اشارات متون به آن، تعریف جامع و کاملی از آن ارایه نشده است. برای مثال، در کتاب «فرهنگ موسیقی ایرانی» در تعریف اصطلاح موسیقی رزمی آمده است: «...به آن نواهایی که به نحوی از انحا برانگیزاننده حس تحرک و نیروی جنبش و شورش آدمیان هستند، نواها یا سرودهای رزمی گفته‌اند؛ زیرا این سرودها نه آن وقار و سنگینی موسیقی مذهبی را دارند و نه آن سبکی و لطافت موسیقی بزمی را» (وجدانی، ۱۳۷۶: ۴۰۶). از مهمترین کاربردهای موسیقی در تاریخ ایران، استفاده از موسیقی در جنگ‌ها بود. از روزگاران قدیم، رزمندگان قبل از جنگ، آلاتی فراهم می‌کردند که «ساز کارزار» نامیده می‌شد و برای تهییج احساسات سربازان به نواختن طبل و زدن نای‌ها، بوق‌ها و کرناها می‌پرداختند. در صف‌های نظامی دو نوازنده‌ی شیپور و طبل، همواره نزد فرمانده سپاه قرار می‌گرفتند تا فرمانهای وی را با نواختن شیپور و کوبیدن طبل به آگاهی رزمندگان برسانند (ملاح، ۱۳۵۵: ۶۸).

در این جا به دو مورد از اهدافی که موسیقی در میدان‌های رزم تأمین می‌کرد، یعنی تحریک و ترغیب سربازان به رزم و همچنین رساندن فرمانها اشاره شده است. شایان ذکر می‌باشد که سازهایی با صدای رسا مانند شیپور برای رساندن فرمان‌های نظامی مورد استفاده قرار می‌گرفتند (همان: ۱۷-۱۶). بررسی و پژوهش بر روی آثار فلزی ساسانی دارای نقش‌مایه‌ی نوازندگان بیانگر این موضوع هست که ساسانیان از موسیقی نظامی در جنگها و رزمهای خود استفاده می‌کردند. گواه این ادعا بشقاب‌های اوایل این دوره است که بر روی آن صحنه‌ای از محاصره‌ی یک قلعه توسط نیروی نظامی به تصویر کشیده شده است (شکل ۴).

موسیقی بزمی: شاید بتوان گفت بیشترین و عمده‌ترین کاربرد موسیقی ویژه بزم و جشن بوده است. این نوع موسیقی امروزه نیز پرکاربردترین نوع موسیقی است. موسیقی بزمی بیش از هر نوع دیگر در دربار شاهان و عامه مردم برای شادی و خوشگذرانی وجود داشته است (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۳۲). شاهان خوشگذران ساسانی که از هیچ لذتی رویگردان نبودند، به موسیقی و رامشگری علاقه خاصی داشتند. گفته می‌شود که موسیقی دانان یکی از هفت گروه رجال اصلی کشور در این دوران را تشکیل می‌داده‌اند (کریستن‌سن، ۱۳۳۵: ۶۲). با استناد به ظروف فلزی دوره ساسانی باید اذعان داشت که موسیقی بزمی در دوران ساسانی رایج بوده است (جدول ۱). عمده‌ی ظروف فلزی که دارای نقش‌مایه نوازندگان در صحنه بزم می‌باشند، بشقابها هستند. در میان بشقابهای بررسی شده‌ی با نقش نوازندگان، در ۵ بشقاب نوازندگان در حال اجرای موسیقی بزمی هستند (جدول ۲). این بشقابها در موزه‌های بریتیش (شکل ۱)، ارمیتاژ (شکل ۱۲ و ۹) و متروپولیتن (شکل ۸) نگهداری می‌شوند. یک کاسه نیز از این دوره به دست آمده که دارای صحنه‌های موسیقی و بزم و شکار که در گالری ساکالر (شکل ۱۴) نگهداری می‌شود. گلدان نقره‌ای نیز از ساچا روسیه (شکل ۲۳) بدست آمده که گرداگرد آن تصاویر نوازندگان و رامشگران نمایش داده شده است. آخرین نمونه از ظروف ساسانی با صحنه‌های موسیقی بزمی، تَنگ نقره‌ای است که در موزه ایران باستان (شکل ۲۴) نگهداری می‌شود.

جدول ۱. مضامین موسیقی دوران ساسانی با استناد به ظروف فلزی (نگارندگان)

موضوع صحنه	نوع و جنس اثر	تعداد آثار	مجموع آثار
مذهبی	بشقاب	۷	۱۶
	کاسه	۷	
	ابریق	۱	
	گلدان	۱	
رزمی	بشقاب	۱	۱
بزمی	بشقاب	۴	۷
	کاسه	۱	
	تنگ	۱	
	گلدان	۱	

جدول ۲. بشقابهای فلزی با نقشمایه نوازندگان در مجالس مذهبی (نگارندگان)

اشکال	نام اثر	مشخصات اثر	نقوش فرعی یا مکمل	تاریخ	محل نگهداری
شکل ۱۱	بشقاب با صحنه ضیافت	نقش شاه نقش زنی دیده می‌شود و دو نفر نوازنده	درخت مو، پیاله، ظرف، زن، نوازنده	۷ میلادی	موزه بریتیش
شکل ۱۲	بشقاب با نقش آناهیتا نشسته بر تخت	آناهیتا بر تخت نشسته	انگور، کبوتر، مرغان دریایی، تاک، کوزه آب، نوزاد	۵-۷ میلادی	مجموعه فریر و ساکلی
شکل ۱۸	بشقاب با نقش دو جوان و دو اسب بال‌دار	عکس یک زن و یک نوازنده در حال نواختن برپا می‌باشد	اسب بال‌دار، نوازنده، ظرف آب	۵-۶ میلادی	موزه متروپولیتن
شکل ۱۶	بشقاب نقره با نقش نوازندگان و شاه	شاه بر تخت نشسته با تصویر نوازنده‌هایی در حال نواختن و جوانی در حال رقص	شمشیر، حلقه، نیمکت، گل، فنجان، درخت، رقص، نوازنده	۴ میلادی	موزه بریتیش
شکل ۱۷	بشقاب نقره با نقش الهه سوار بر پلنگ و نوازنده	صحنه الهه ای سوار بر پلنگ، یک نوازنده در حال نواختن شیپور (بوق)	پلنگ، نوازنده، خرس، آهو	۷-۸ میلادی	موزه ارمیتاژ
شکل ۲۱	بشقاب نقره با نقش نوازندگان و شاه و ملکه	دو نوازنده در حال نواختن آلات موسیقی	درخت، خروس، کبوتر، نوازنده	۴-۵ میلادی	موزه میهو
شکل ۱۹	بشقاب نقره، صحنه شکار شیر بهرام گور	نوازندگان در حال نواختن سرنا و برپا	جام، ابزار جنگی، نوازنده، خدمتکار، شیر	۵۳۱-۵۷۹ م	موزه ارمیتاژ

این بشقابها در گالری فریر، موزه ارمیتاژ، موزه بریتیش، موزه متروپولیتن، موزه میهو نگهداری می‌شوند. علاوه بر بشقابها، ۷ کاسه نیز از این دوران دارای صحنه‌های موسیقی مذهبی می‌باشند که از آن جمله، می‌توان به دو کاسه موجود در موزه کلیولند، موزه ارمیتاژ، سه کاسه در موزه ایران باستان، گالری نازلی واقع در شهر نیویورک اشاره داشت (جدول ۲).

ادامه جدول ۲. کاسه های نقره ای با نقشمایه نوازندگان در مجالس مذهبی (نگارندگان)

اشکال	نام اثر	مشخصات اثر	نقوش فرعی یا مکمل	قدمت	محل نگهداری
شکل ۲۵	کاسه‌ای با نقش خنیاگران	نوازنده در حال نواختن مشتک است	حاشیه‌ای مروارید نشان، طاووس، گلبرگ قلبی، آلات موسیقی، خوشه انگور، درخت مو، نوازنده	۷ میلادی	موزه ایران باستان
شکل ۲۶	کاسه نقره با صحنه رامشگران آن دوران	نقش چهار زن نوازنده هر کدام یک نوع ساز (مشتک، بربط، سرنا و چغانه)	حاشیه ای مروارید نشان، طاووس، گلبرگ قلبی، آلات موسیقی، درخت مو، خوشه انگور، نوازنده	۶ میلادی	موزه ملی ایران
شکل ۲۷	کاسه نقره با صحنه ناتمام رامشگران	نقش چهار رامشگر، دو نفر در حال رقص و دو نفر در حال نواختن بربط و سرنا	شاخه و برگ انگور، طاووس، قرقاول، ظرف دسته‌دار		موزه ایران باستان
شکل ۲۸	کاسه با نقش نوازنده نی دو تایی	چند نوازنده در حال نواختن (بربط، طبل، سرنا)	پرنده شکاری، حیوان، نیزه، خرس، شاخ و برگ درخت مو، خوشه انگور، صحنه کشتی، نوازنده	۶ تا ۸ م.	موزه کلپولند
شکل ۲۳	کاسه کم عمق	دو نوازنده در حال نواختن مشتک و تبیره	اسب، آهو، عقاب کبوتر و نقوش گیاهی و همچنین نوازندگان		موزه ارمیتاژ
شکل ۲۹	کاسه بیضی شکل	دو نوازنده در حال نواختن سرنا و فلوت	درخت انگور، خوشه انگور، نوازنده، آلات موسیقی	۴-۶ م	موزه کلپولند
شکل ۳۰	کاسه بیضی شکل	نوازنده به صورت نشسته در حال نواختن بربط	دو سیمرغ قرینه، طاووس، مرغابی، گل چهار پر و نوازنده		گالری نازلی و آلیس هیرمنچ

نتیجه گیری

نتایج پژوهش بیانگر آن است که در میان گونه‌های مختلف ظروف فلزی متعلق به این دوران مجموعاً ۲۴ اثر دارای نقشمایه‌ی نوازندگان بودند بر اساس واکاوی این آثار، موسیقی دوره ساسانی در سه گروه مذهبی، رزمی و بزمی قرار گرفته است و نقشمایه نوازندگان، بیشتر در صحنه‌های موسیقی مذهبی (۱۶ اثر) دیده می‌شود که به ترتیب ۷ بشقاب، ۷ کاسه، یک ابریق و یک گلدان را شامل می‌شود. دسته دوم رزمی است؛ با استناد به بشقاب‌های از اوایل این دوره، ساسانیان از موسیقی نظامی در جنگها و رزمهای خود استفاده می‌کردند. در این اثر، صحنه‌ای از محاصره‌ی یک قلعه توسط نیروی نظامی به تصویر کشیده شده است. دسته سوم، بزمی است؛ عمده‌ی ظروف فلزی که دارای نقش‌مایه نوازندگان در صحنه بزم می‌باشند، بشقابها هستند. آثاری که دارای صحنه‌های بزم و شکار به همراه نوازندگان هستند شامل: ۵ بشقاب، یک کاسه، یک تنگ و یک گلدان می‌باشد. درمیان گونه‌های ظروف فلزی نیز بشقابها با ۱۲ اثر دارای بیشترین تعداد نقش‌مایه‌های نوازندگان می‌باشند. پس از بشقابها، کاسه‌ها با ۸ اثر بیشترین تعداد نقش‌مایه نوازندگان را دارا هستند و سپس به ترتیب، گلدانها با ۲ اثر و ابریق‌ها و تنگ‌ها هرکدام یک مورد را به خود اختصاص داده‌اند. بنابراین، با استناد به اینکه در میان گونه‌های مختلف ظروف فلزی، بشقاب‌ها دارای بیشترین نقشمایه نوازندگان بوده است به این دلایل: ۱- هدف ساختن این بشقابها استفاده‌ی عملی از آنها نبوده بلکه بیشتر سیاسی بوده است؛ بنابراین احتمالاً این بشقابها با تصاویر شاه به عنوان عطایای شاهانه در مبادله هدایا بکار می‌رفته‌اند که آنها را به سراسر امپراتوری به عنوان هدیه می‌فرستادند و همچون مدالهای یادبود، ابزاری سیاسی بودند. ۲- سطح بشقاب‌های تخت، نسبت به گونه‌های دیگر ظروف این دوران فضای بیشتر و یکنواخت‌تری برای به تصویر کشیدن صحنه‌ها و نمایش برخی جزئیات دارند و در واقع همانند یک تابلو عمل می‌کنند. ۳- روی برخی از بشقاب‌های عهد ساسانی گاهی صحنه‌هایی از مجلس بزم شاه، و موسیقی و رقص رامشگران حکاکی شده که قدر و مقام رامشگران و نوازندگان نزد شاهان ساسانی را می‌رساند.

با استناد به داده‌های مورد مطالعه، سازهای تصویر شده بر روی ظروف فلزی دوره ساسانی شامل: سُرنا، بربط، تیرره، چنگ، بوق، مُشتک، موسیقار، تُنبور، چغانه و نی دوتایی می‌باشند که در این میان، سُرنا با ۷ اثر و پس از آن بربط و موسیقار هر کدام ۶ اثر و سپس شیپور ۵ اثر را به خود اختصاص داده‌اند. سُرنا یکی از سازهای رایج دوره ساسانی بوده که به همراه ساز دیگری در مجالس بزم و شادی مورد استفاده قرار می‌گرفت. بربط از سازهای رایج در آن دوره به شمار می‌رود که در حال هم‌نوازی با ساز دیگری بر روی ظروف فلزی این دوران نقش شده است. از بررسی آثار، چنین بر می‌آید که این ساز هم کاربرد مذهبی و هم کاربرد بزمی داشته و علاوه بر مراسم مذهبی، در مراسم سرور و شادی به ویژه در بارگاه پادشاهان مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

پی‌نوشت

1. Musica

۲. خدای موسیقی و هنرهای زیبا
۳. تیشتر در اوستا هم نام ستاره‌ای است و هم در باور ایرانیان باستان ایزد موکل باران می‌باشد.
۴. در اواخر عصر ساسانی نمونه‌های گوناگونی از حیوانات اسطوره‌ای به صورت ترکیبی بر روی برخی از ظروف سیمین به دست آمده است. شیردال (گریفین) تلفیقی از عقاب و شیر می‌باشد که در اصل از نمادگرایی دینی شرق باستان بر آمده است. شیر و عقاب هر دو از هزاره‌ی سوم پیش از میلاد نمادهای خورشید بوده‌اند (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۹۱۴).

کتاب نامه

۱. ابونیا عمران، فرحناز، ۱۳۸۶، مانی و مزدک، آمل: ورسه آمل.
۲. احسانی، محمدتقی، ۱۳۸۶، هفت هزار سال هنر فلز کاری در ایران، تهران: علمی و فرهنگی.
۳. اخوان اقدم، ندا، ۱۳۹۱، ستایش زندگی به عنوان باور زردشتیان نقش یافته بر ظروف فلزی ساسانی، فصلنامه کیمیای هنر، سال اول، شماره ۲.
۴. آزادبخت، مجید و طاووسی، محمود، ۱۳۹۱، استمرار نقش مایه‌های ظروف سیمین دوره ساسانی بر نقوش سفالینه‌های دوره سامانی نیشابور، نشریه نگره: تابستان ۱۳۹۱، دوره ۷، شماره ۲۲، صص ۷۱ - ۵۶.
۵. اسماعیل پور، ابوالقاسم، ۱۳۷۷، اسطوره بیان نمادین، تهران: سروش.
۶. اطرابی، ارفع و درویشی، محمدرضا، ۱۳۸۸، سازشناسی ایرانی. تهران: موسسه فرهنگی هنری ماهور.
۷. ایازی، سوری؛ الهه عسکری، مرضیه و گزوانی، هنگامه، ۱۳۸۳، نگرشی بر پیشینه موسیقی در ایران به روایت آثار پیش از اسلام، تهران: میراث فرهنگی.
۸. باقری، معصومه و حیدری، مهدیه، ۱۳۸۹، بررسی ابزار موسیقی دوره ساسانی بر پایه متن پهلوی خسرو قبادان و ریدگ، مجله مطالعات ایرانی، سال نهم، شماره هفدهم.
۹. برکشلی، مهدی، ۱۳۵۴، موسیقی فارابی، تهران: شورای عالی فرهنگ و هنر.
۱۰. بهدانی، مجید. مهرپویا، حسین، ۱۳۹۰، بررسی تصویر «بهرام گور» در هنر ایران از دوره ساسانی تا پایان دوره قاجار، فصلنامه نگره شماره ۱۹.
۱۱. پوپ، آرتور، ۱۳۵۷، هنر ایران در گذشته و آینده، ترجمه‌ی عیسی صدیق، مدرسه عالی خدمات جهانگردی.
۱۲. پوپ، آرتور و اکرم، فیلیس، ۱۳۸۷، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، ترجمه‌ی سیروس پرهام، تهران: نشر مرکز.
۱۳. پورمندان، مهران، ۱۳۷۹، دائرةالمعارف موسیقی کهن ایران، تهران: سازمان تبلیغات.
۱۴. جنیدی. فریدون، ۱۳۷۲، زمینه شناخت موسیقی ایرانی، تهران: پارت.
۱۵. حدادی، نصرت الله، ۱۳۷۶، فرهنگنامه موسیقی ایران، چاپ اول، تهران: توتیا.
۱۶. خالقی، روح‌الله، ۱۳۴۶، سرگذشت موسیقی ایران، جلد ۲، تهران: انتشارات صفی علیشاه.

۱۷. میرفتاح، سید علی اصغر. محسنی، زهرا. دادور، ابوالقاسم. میرفتاح، سید علی اصغر. محسنی، زهرا، ۱۳۹۷، تحلیل نقوش انسانی مرتبط با اسطوره‌های ایرانی، پژوهشنامه تاریخ، پاییز، شماره ۵۲، صص ۱۵۲-۱۳۷.
۱۸. راهگانی، روح انگیز، ۱۳۷۷، تاریخ موسیقی ایران، تهران: نشر پیشرو.
۱۹. چیت ساز، محمدرضا. رستمی، مصطفی. منصورآبادی، مصطفی، ۱۳۹۴، سازهای بادی تصویرشده برنگاره‌های دوره ساسانیان، نشریه باغ نظر، شماره ۳۳ / سال دوازدهم.
۲۰. رضائی‌نیا، عباس، ۱۳۸۲، جایگاه موسیقی مذهبی در ایران باستان، شریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، بهار ۱۳۸۲ - شماره ۱.
۲۱. زکریایی کرمانی، ایمان، ۱۳۸۵، بررسی نقوش اساطیری در منسوجات ساسانی، پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس.
۲۲. زمانی، عباس، ۱۳۵۵، تاثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی، تهران: اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
۲۳. سامی، علی، ۱۳۸۸، تمدن ساسانی، جلد دوم، چاپ اول، تهران: سمت.
۲۴. سریر، محمد و وجدانی، بهروز، ۱۳۸۷، سازشناسی موسیقی ایران، تهران: دایره.
۲۵. سلیمانی، طیب، ۱۳۹۵، ارتباط زنان با موسیقی در آثار دوره ساسانی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
۲۶. شجاعی‌مهر، حسن، ۱۳۹۵، مقایسه بنیادها و درون مایه های هنر فرارودی با ایران ساسانی، تاریخ ایران، شماره ۱.
۲۷. شوالیه، ژان و گربران، آلف، ۱۳۸۷، فرهنگ نمادها، ترجمه‌ی سودابه فضایی، جلد ۵، تهران: جیحون.
۲۸. شهبازی‌شیران، حبیب. معروفی‌ا قدم، اسماعیل، ستارنژاد، سعید. طهماسبی فریبرز، ۱۳۹۷، مظاهر و کارکردهای آناهیتا، الهه‌ی زن در ایران باستان، نشریه زن در فرهنگ و هنر، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۲۶۲-۲۳۷.
۲۹. صباغ‌پور، طیب و شایسته‌فر، مهناز، ۱۳۸۹، بررسی نقش‌مایه نمادین پرند در فرش‌های صفویه و قاجار از نظر شکل و محتوا، نگر، شماره ۱۴: صص ۳۹-۴۹.
۳۰. فروغ. مهدی، ۱۳۵۴، نفوذ علمی و عملی موسیقی ایران در کشورهای دیگر، تهران: اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
۳۱. کریستن سن. آرتور، ۱۳۳۵، نکته هایی از موسیقی دوره ساسانیان، مجله موسیقی، شماره ۶، تهران. صص ۶۴-۶۰.
۳۲. کریستین سن، آرتور، امانوئل، ۱۳۸۵، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه‌ی رشید یاسمی، تهران: انتشارات صدای معاصر.
۳۳. کوپر، جی. سی. ۱۳۷۹، فرهنگ نمادهای آیینی، ترجمه‌ی رقیه بهزادی، تهران: نشر علمی.
۳۴. گالپین، فرانسیس، ۱۳۷۶، موسیقی میانرودان، ترجمه‌ی محسن الهامیان، چاپ اول، دانشگاه هنر، تهران.
۳۵. گانتز، سی. جت، پل، ۱۳۸۳، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ترجمه‌ی شهرام حیدرآبادیان، نشر گنجینه‌ی هنر.
۳۶. گوبل، روبرت، ۱۳۸۴، گل مهرهای تخت سلیمان، ترجمه‌ی فرامرز نجد سمیعی، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
۳۷. لک‌پور، سیمین، ۱۳۷۳، نقشمایه تشر در ظروف فلزی ساسانی، یادنامه گردهمایی شوش صفحه ۳۵۳-۳۲۹.
۳۸. مبینی، مهتاب. ابراهیمزاده، فرزام. نوروزی، بهرام، ۱۳۹۲، بررسی نقش زن در آثار فلزی دوره‌ی ساسانی. مجله‌ی علمی پژوهشی هنرهای تجسمی، سال پنجم، شماره چهاردهم.
۳۹. مبینی، مهتاب و حق پرست، معصومه، ۱۳۹۷، بررسی نقوش سازها در ایران باستان و شناخت جایگاه و اهمیت موسیقی در آن دوران، نشریه جلوه هنر، مقاله ۹، دوره ۱۰، شماره ۱ - شماره پیاپی ۱۹، صص ۱۱۶-۱۰۱.
۴۰. مسعودیه، محمدتقی، ۱۳۹۱، اتنوموزیکولوژی، تهران: سروش.
۴۱. مشکور، محمد جواد، ۱۳۶۷، تاریخ سیاسی ساسانیان، تهران: دنیای کتاب.
۴۲. مصطفوی، محمدتقی، ۱۳۳۶، صحنه هایی از رامشگران دوره ساسانی بر ظروف نقره ی موزه ایران باستان، مجله نقش و نگار، شماره ۳ دوره اول صص ۱۳-۲، انتشارات اداره کل هنرهای زیبای کشور.
۴۳. معین، محمد، ۱۳۸۹، فرهنگ فارسی معین، تهران: گلی.
۴۴. ملاح، حسینعلی، ۱۳۵۵، فرهنگ سازها، تهران: انتشارات کتابسرا.
۴۵. ملاح، حسینعلی، ۱۳۶۳، حافظ و موسیقی، تهران: هنر و فرهنگ.

۴۶. نیبرگ، هنریک ساموئل، ۱۳۵۹، دین‌های ایران باستان، سیف‌الدین نجم آبادی، تهران: مطالعه فرهنگ‌ها.
۴۷. وجدانی، بهروز، ۱۳۸۶، فرهنگ جامع موسیقی ایرانی، جلد اول، تهران: گندمان.
۴۸. هال، جیمز، ۱۳۸۳، فرهنگ نگاره‌ای نمادها بر هنر شرق و غرب، ترجمه ی رقیه بهزادی، تهران: نشر دانشگاهی.
۴۹. هدایت، صادق، ۱۳۸۳، فرهنگ عامیانه مردم ایران، تهران: چشمه.
50. Ettinghausen, Richad, 1972, From Byzantium to Sasanian Iran and the Islamic World. Leiden E.J, Brill.
51. Farmer, Henry George, 1966, Music Islam Pictorial works, Musikgeschichte in Bildren, Bd. 3, Lfg. 2 Leipzig Deutscher Verlag fur Musik.
52. Fuller Maitland, J. A. 1904, Dictionary of music and musicians, London : Macmillan.
53. Harper, Oliver, 1978, The Royal Hunter Art Of Sasanian Empire, Asia House Gallery, New York.
54. Marshak, B.I. 1998, The Decoration of Some Late Sasanian Silver Vessels and its Subject Matter, Art and Archaeology of Ancient Persia, London.
55. Mousavi Kouhpar, Mehdi, 2006, An Overview of the Depiction of Female Figures on Sasanian Silver work, humanities, Vol 13, Number 3.
56. Moussavi Kouhpar, Mehdi & Timothy Taylor, 2008, A Metamorphosis in Sasanian Silverwork: The Triumph of Dionysos, Oxford: Durham University.
57. Olson, M. 2008, Goddesses, Priestesses, Queens and Dancers: Images of Women on Sasanian Silver, Illinois Weleyn University.
58. Scerrato, U., 1966, Sasanian Art, Encyclopedia of World Art, vol. XII, London, McGrawhill.
59. Werness, Hope B. 2003, Animal Symbolism In Art, London
60. URL1: WWW.Metmuseum.org (access date: 2018/07/13)
61. URL2: WWW.Clevelandart.org- (access date: 2018/07/13).
62. URL3: WWW. Britishmuseum.org (access date: 2018/07/25)
63. URL4: WWW.si.edu/Museums/freer-gallery (access date: 2019/01/05). -
64. URL5: WWW.imj.org.il/en (access date: 2019/01/10). -
65. URL6: WWW. miho.or.jp (access date: 2019/01/22). -
66. URL7: WWW.Hermitagemuseum.org (access date: 2019/07/13).